

Az Oklevélszótár *magas* címszavához

Oklevélszótárunk *magas* szócikkében váltakozva fordulnak elő földrajzi névi és személynévi adatok. Ebben magában semmi meglepő nincsen. A szónak 1. fn. 'altitudo' és 2. mn. 'altus, hoch' jelentést tulajdoníthatunk e korban; így hát földrajzi tulajdonnévvé a kettő közül bármelyikkel, személynévvé főleg a második jelentésével minden nehézség nélkül válhatott. — Mégis, a szócikk anyagának tüzetesebb vizsgálata alapján feltűnővé váltak számomra bizonyos körülmények. E vizsgálatról próbálnék most röviden számot adni.

I. Az OklSz. által időrendben adott anyagot érdemesnek látszik átrendeznünk a következő módon:

I. Földrajzi névi előfordulások:

a) A szó magában:

1095 : *mogos* (villa), *mogos* (predium)

b) A szó előtagként áll:

1336 : <i>Mogosheg</i> (promontorium)	1366 : <i>magasheg</i> (mons)
1278 : <i>Mogosmorth</i> (terra)	1377 : <i>Magasheg</i> (mons)
1283 : <i>mogsmorth</i> (terra)	1478 : <i>Magashegh</i> (mons)
1293 : <i>Mogsmorth</i> (locus)	1385 : <i>Magaskertuel</i> (silva)
1332 : <i>Mogsmorth</i> (possessio)	1455 : <i>Magaskerthuel</i> (silva)
1331 : <i>Mogsmal</i> (hn. jelzéssel)	1422 : <i>Magastelek</i> (terra)
1231/1397 : <i>Mogoslyget</i> (locus)	1509 : <i>Magosparth</i> alio nomine Wysokybre

c) A szó utótagként áll:

1093 : <i>Vgmogos</i> (hn. jelzéssel)	1422 : <i>Hegmagas</i> (mons)
1223 : <i>Vgmogos</i> (hn. jelzéssel)	1453 : <i>Heghmagas</i> (hn. jelzéssel)
1222 : <i>higmogos</i> (hn. jelzéssel)	1370 : <i>Hegusmagas</i> (mons)
1245? : <i>Hygmogos</i> (villa)	1370 : <i>Hegyusmagas</i> (mons)
1256 : <i>Hygmogos</i> (mons)	1348/1369 : <i>Bwziasmagasa</i> (mons)
1272 : <i>Hygmogos</i> (mons)	
1238 : <i>Hegmogos</i> (villa)	
1240 k. : <i>Hegmogos</i> (predium)	
1296 : <i>Kuesmogos</i> (hn. jelzéssel)	
1171 : <i>Scelves mogos</i> (mons)	

d) A szó közbülső elemként áll:

1424 : *Mezewmagasoldala* (?)

e) A szó -d képzős származékban jelenik meg:

1252 : <i>Mogusd</i> (mons)	1434 : <i>Nemus Magasd</i> (?)
-----------------------------	--------------------------------

2. Nézzük meg most a személynévi előfordulásokat:

a) A szó magában áll egyelemű személynévként:

1211: *Mogus* (udvornicus)
 1211: *Mogus* (vinitor)
 1211: *Mogus* (vinitor)
 1240 k.: *Mogus* (arator)
 1240 k.: *Mocus* (!?) (jobbágy)
 1245: *Mogus* (szn. jelzéssel)

b) A szó „dictus”-névként áll:

1391: Nicolaum filium petri dictum *magos*

c) A szó kételemű név részeként áll, latinosan második helyen:

1464: Michael <i>Magos</i>	1426: Michael <i>Magas</i>
	1449: Blasii <i>Magas</i>
	1449: Stephani <i>Magas</i>
	1451: Stephanus <i>Magas</i>
	1468: Michaelis <i>Magas</i>
	1476: Johannes <i>Magas</i>
	1505: Luca <i>Magas</i>

d) A szó kételemű név részeként áll, magyarosan első helyen:

1577: *Magos* Bertalom

3. Összehasonlításként ide vonhatjuk még a NySz. anyagát is, hogy a szónak az OklSz.-ban hiányzó köznévi használatáról némi képet kapjunk. Itt összefoglalóan a következőket látjuk:

a) A szócikk elején ide vont földrajzi név *mogos* alaktípusú; a VReg.-ből ide vont személynév *mogus* alaktípusú.

b) A szó és származékai egyébként a Jókai-kódex óta következetesen *magas* alaktípusúak; tehát: *magas*, *magasb*, *magasbad*, *magasdad*, *magastt*, *magasocskább*, *magasság*, *magasságbeli*, *magasságos* minden adatban.

c) Kivétel a határozói alak. Ebben a *magassan* (pl. DomC., vö. JókK.: *magaffan*: B. LŐRINCZY, KTSz. 147) és *magasson* (Mel:Herb.) mellett jelentkezik a *magos* alaktípus is ezekben: *magosson* (DebrC.), *magossan* (Komj:SzP.).

4. Ismerünk végül a mai irodalmi nyelvi *magas* alak mellett *magos* típusúakat is nyelvjárásainkban. Most csak a MTSz. adataira utalok, amelyek közt az alapformát nem találjuk ugyan egyik alakjában sem (talán éppen mert SZINNYEI korában köznyelvinek számítható volt a *magas* és a *magos* egyaránt; vö. most csak a Tzs. *magos* l. *magas* utalását; egyéb irodalmi *magos* adatokra l. Nyelvünk a reformkorban 62, 64); de lelhetünk ilyen származékokat: *magosgat*, *magosítgat* 'följebb emel (pl. párnát vkinek a feje alatt)'.
 II. A régi adatok fenti összeállítása azonban alighanem mégis megfontolkodtató, főleg, ha az általuk adott képet így foglaljuk össze:

a) A földrajzi névi előfordulások hangalakja következetesen *mogos*, később *magas* típusú; az első nagyjából a XIV. sz. közepéig, az utóbbi azóta jelentkezik. Kivétel az első alól csak az 1252: *Mogusd*; a második alól csak az 1509: *Magosparth*.

b) A személynévi előfordulások hangalakja következetesen *mogus* típusú a XIII. sz. közepéig (innen hézag van másfél évszázadon át!); a XV. sz. elejétől pedig vegyesen *magos* és *magas* típusú, némi mennyiségi eltolódással ez utóbbi javára.

c) A korai köznévi használatban túlsúlyban van a *magas* alaktípus, kivétel csak néhány modálisragos alak.

A korai adatoknak ez a következetes szétválása végeredményben lehet sajátos véletlen, de ugyanúgy lehet több is annál. Magam többnek tartom: figyelmeztetőnek arra, hogy a földrajzi nevekben előforduló *mogos* ~ *magas* és a személynevekben előforduló *mogus* esetleg nem ugyanaz a szó. Az kétségtelennek vehető, hogy a XIV. sz. középieg idézett földrajzi nevekben a mai *magas* 'altus, hoch' melléknévvel, illetőleg ennek főnévi megfelelőjével van dolgunk; s így ha az adatokat ketté akarjuk választani, a *mogus* típusú személynevek számára kell új családot s új magyarázatot keresnünk.

TERESTYÉNI Cz. FERENC — nyilván egyetértve az OklSz. adatbesorolásával — a *Mogus* neveket az 1211-i tihanyi összeírásban az 'altus' jelentésű melléknévvel azonosítja; mintegy bizonyításként hivatkozva a *Qujsid* és *Cusit* (= *kisid*, illetőleg *küsid*) névre, másrészt az egyik *Mogus* apjára, akinek *Hegeh* (= *hegy* + *eh* képző?) a neve. Minthogy ő elfogadja a *magas* szónak a *magos* 'granosus' melléknévvel való azonosítását (amelyet BÁRCZI, SzófSz. azóta elutasított), a *Mogus* nevet végső soron a *mag* 'semen, granum' származékának tartja (MNyTK. 59. sz. 10—1).

Az idézett magyarázat nem lehetetlen, de nem is éppen valószínű. Meggondolkoztató viszont belőle a *mag* főnévhez, illetőleg a *magos* (akár 'granosus', akár esetleg 'spermosus') származékhoz való kapcsolás; de nem a feltett 'altus, hoch' jelentésfejlődésen át, hanem közvetlenül. Maga az 1211-i tihanyi összeírás is adna erre alapot, hiszen nemcsak a *Mog* (= *mag*) fordul elő benne személynévként, hanem néhány származéka is; így a *-d* képzős *Mogd* ~ *Mogud* (NB! *-u* tövégi magánhangzóval a képző előtt); továbbá az *-l* képzős igei származék igeneve: *Moglou* ~ *Moglaru* (i. h. 18—9). Az így feltehető *Mog* ~ *Mogud* ~ *Mogus* ~ *Moglou* névcsalád pedig szintén nem lenne példátlan; ugyanitt van ilyen is: *Vosa* ~ *Vosca* (= *vaska*) ~ *Vosud* ~ *Vosos* (uo. 30—1), s másutt megvan ehhez a hiányzó alapalak is (vö. pl. 1251/1281: *Wos* szn. OklSz.).

A *mag* és származékai nem ritkák személynévként. Ezt mutatja TERESTYÉNI idézett anyagán kívül az OklSz. *mag* címszava is, ahonnan pl. a szó 1199-ből női névként, 1299-ből férfinevként idézhető. — Jóval gyakoribb a *-d* képzős változat, mégpedig *magudi* ~ *Mogdi*, később *Mogud* ~ *Mogd* alakban. — A *magló* származéka az 1211-i adatokon kívül egy továbbképzett formában szereplő változat van: 1095: *moglout*¹ („equites” felsorolásában). A szó hangalakja — az egyetlen 1095: *magudi*¹ kivételével — alapformájában és származékaiban egyaránt *mag* típusú a XIII. sz. végéig (az OklSz. anyaga ekkor ér véget); illetőleg a KT. *mogzotbevl* adatával együtt a XIV. sz. középieg (B. LŐRINCZY, KTSz. 23). Utána a BesztSzj. és a SchlSzj. már *mag* adatokat hoz (vö. B. LŐRINCZY, i. h.). Még az első típusba esik a más szempontból később újból tárgyalandó 1416 előtti *fenywmok* közszó (RMNy. II/2, 4; vö. NySz. *mag*; az ACsere: Enc.: *fenyő makkotska* ettől független alkotás lehet).

Végeredményben a *mogus* alaktípus minden tekintetben jobban tartja az alaki kapcsolatot a *mag* szóval és származékaival, mint a *magas* melléknévvel: többeseji *-o-* és tövégi (képző előtti) *-u-* hangjában egyaránt; s jelentésében és

¹ Helyesen 1086/XII—XIII. sz.; vö. SzofSz. Bev. VIII. — Még egy-egy adatról rájuk 1141—6-ból: OklSz. Pótlások.

személynévi használatában nem illenek rosszabbul e családba, mint amennyire a *magas* melléknév adatai közé.

III. Néhány kérdés azonban még nyitva maradt, azokat meg kell próbálnunk megmagyarázni.

1. A személynévi előfordulások között idéztünk egy 1240 k.: *Mocus* adatot. Ezt az OklSz. „[a. m. magas?]” megjegyzéssel közli. Szerintem ugyan ez az adat nem a *magas*, hanem a *magos* 'granosus' esetleg 'spermosus' melléknévhez tartozik; de *k*-ja mindenképpen magyarázandó. Kulcsát a *magas*-hoz kapcsolás nem adná kezünkbe; ám ha közvetlenül a *mag* szóhoz viszonyítjuk, itt találhatóunk némi támpontot. Az 1211-i származékadatok között ugyanis az OklSz. illet is hoz: „*Mocud* [a. m. magod, magd?]”; az alapszóra pedig jócskán közül *-k* végű adatokat; mégpedig az említett tihanyi összeírásból illet: „*Moc* [a. m. mag v. makk?], *Mochu* [a. m. mag?]”; de ezen kívül is: 1237/1325: *Moch*; 1252: „*Mok* [a. m. mag v. makk?]”; ez utóbbi egyébként éppen egy *Mogd* név mellett áll. — A *-k*-s alapformákat és származékokat azután a szótár a *makk* szócikkében is felsorolja adatokként; más adata a *makk*-ra alig is van, a *-d* képzős származékokra meg nincs is.

TERESTYÉNI az 1211-i *Moc*, *Mochi*, *Mochu*, *Mocud* adatokat a *makk* alapszóval, illetőleg származékaival azonosítja (i. m. 28—9); s ez végeredményben teljes joggal védhető. Megfontolandó azonban, hogy a *makk* szó első biztos, vagyis köznévi előfordulása már hosszú *-k* hangra utal: 1521: *Mack* (OklSz.); s a NySz. adatai közt is túlsúlyban vannak — legalábbis szóvégen és magánhangzó előtt — a *-kk*-s adatok. Ime:

GKat: Válts.: *makk*

ACsere: Enc.: *makk*

PP.: *makkon*

MA.: *makkon*

TelC.: *makkot*

Kisv.: Adag.: *iölgy-makkot*

NádT: Lev.: *bikkmakkolaj*

ACsere: Enc.: *bükk makk olaj*

C.: *makkos* (és még 3 adat)

ACsere: Enc.: *makkotska* (és még 2 adat)

TelC.: *makoth*

BeytheA.: Fivk.: *makot*

Mel: Herb.: *makoc*

Egészen más kérdés — a fonetikus írásé — az, hogy mássalhangzó előtt a rövid *-k* van túlsúlyban, pl.:

SzD: MVir.: *makkban*

Born: Préd.: *makkolis*

PP: PaxC.: *maknak*

Decsi: Adag.: *maknak*

Czegl: Tromf.: *maknál* is *makjabb*

Lipp: Cal.: *bikmakra*

Természetesen a most felsorolt adatok a korai *Moc* típusúak értékelésében nem perdöntőek, hiszen több évszázad nyelvi és — nem utolsó sorban — helyesírási fejlődése választja el a két típust egymástól; de talán mégis megfontolkoztatók. Annál is inkább, mert az 1416 előttről már idézett *fenywmok* maga is *k*-s, noha kétségtelenül a *mag*, nem pedig a *makk* szó adata. S a korai *-k*-s típus különben is eléggé a Dunántúlra polarizálódik (Pannonhalma, Tihany, Veszprém); márpedig erős és megalapozott a gyanú, hogy a mai erős dunántúli végzöngétlenedésnek már e korból vannak más adatai is. Csak az 1211-ieket nézve: *Boscut* (= *bosszu* + *d*), *Moncat* (= *munka* + *d*), *Forcot* (= *fark* + *d*), *Tuet* (= *tő* + *d*), *Cuet* (= *kő* + *d*; az adatokra l. TERESTYÉNI:

i. m. 37, 57, 6, 54, 49); illetőleg: *Vrzac* (= ország), *Queueric* (= kevereg), *Vendek* (= vendég; i. h. 57, 34, 59); s e végzöngétlenültek túlkompensációjaként jelentkezik a jelenség fordítottja is: *Sombod* (= szombat), *Hosued* (= hűsvét), illetőleg: *Telug* (= telek), *Morodig* (= maradék; az adatokra l. TERES-
TYÉNI: i. m. 45, 45, 53, 34; a jelenség értékelésére uo. 34; újabb összefoglalása: DEME: MNy. LIII, 379).

Az elsoroltak — s a most el nem soroltak — mintájára elképzelhetőnek tartjuk, hogy a *mok* típusú adatok a *mog* szóalaknak zöngétlen kihangzású változatai. E jelenség magánhangzó után abszolút szóvégen érvényesül; de az így ejtett zöngétlen hang a paradigmába nem vonul be, tehát pl.: *küszöp*, de: *küszöböt* (vö. BENKÓ, Magyar nyelvjárástörténet 99). Ez magyarázná, hogy a viszonylag nagy mennyiségű *mok* típusú adat mellett csak egyszer — mintegy az abszolút szóvég átütéseként — találunk *Mocud*, s egyszer *Mocus* alakot; ezeket azonban én — a *moc* típussal együtt — bízást a *Mogud*, illetőleg a *Mogus* (mai *magos* 'granosus') adatainak fogadnám el.

2. Némi problémát okozhat még az, hogy a *mag* ma *v*-töví névszó, s így a *magvat*, *magvak* mellett esetleg nem *magos*, hanem *magvas* melléknévi származék lenne várható. — A *mag* etimológiája tisztázottnak vehető (vö. BÁRCZI, SzófSz. és TihAl. 157), ám finnugor megfelelőiben nem sok jel mutat a *v*-tövűségre. Arra gondolhatunk, hogy a szónak ez a sajátsága későbbi, analogikus eredetű. Ilyesfélére utalnak a NySz. adatai is:

Komj:SzP.: <i>magot</i>	Felv:SchSal: <i>magvot</i>
CornC.: <i>magyay</i>	Com:Vest.: <i>Magva</i>
ÉrdyC.: <i>magabol</i> ('magvából')	ÉrdyC.: <i>magva zakada</i>
Ver:Verb.: <i>magok szakad</i>	
ÉrdyC.: <i>magokat zakaztaak</i>	
C.: sok- <i>magu</i>	PPBl.: Száz <i>magvu</i> fű
C.: <i>magos</i>	MA.: <i>magvas, magos</i>

Különösen érdekes ez az adat: NagyszC.: „fiuekuec *magy*, auag *maguay*” (NySz.). — A NySz. adataihoz még hozzátenném, hogy a Tzs. például a *magos* alakról a *magas* és a *magvas* címszóra egyaránt utal, tehát a *v*-tövűséget éppúgy nem tartja kizárólagosnak, mint ahogy ma sem tartjuk annak, s ahogyan nyelvtörténeti adataink vallomása sem egyértelmű e kérdésben.

IV. Összefoglalva mindezeket:

Oklevélszótárunk *magas* címszavának adatait kétfelé válogatnám. A *mogus* típusú korai személynéveket átvinném egy *magos* 'granosus', esetleg 'spermosus' külön címszóba. A *mag* és származékainak *-k*-s adatait megerősíteném a *mag* címszó alatt; de törölném a *makk* és származékai alól, vagy legalábbis itt igen óvatosan kezelném őket.

A XV. századi személynévi *magas* típusú adatokat viszont meghagynám mostani helyükön, az 'altus, hoch' adataiként. A XIV—XVI. századi *magos* típusú személynévi adatokról nem dönteném el határozottan, hova tartoznak; ezek a két — egyébként szétválasztott — melléknév bármelyikének lehetnek adatai.

DEME LÁSZLÓ

